

5-боб. Товар-моддий захираларнинг таннархини аниқлаш усуллари

37. Товар-моддий захиралар (маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) таннархини аниқлаш усуллари уларнинг тури, ишлаб чиқариш тури, унинг мураккаблиги, тугалланмаган ишлаб чиқаришнинг давжудлиги, ишлаб чиқаришнинг давомийлиги, товар-моддий захиралар номенклатурасига боғлиқдир. Маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) таннархини аниқлашнинг асосий усуллари бўлиб оддий, меъёрий, буюртмали, босқичли усуллар ҳисобланади, савдо ташкилотларида эса харажатларни инвентарь баҳолаш усули қўлланилиши мумкин.

38. Таннархни аниқлашнинг оддий усули бир турдаги маҳсулот (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқарадиган ҳамда ярим тайёр маҳсулотлар ва тугалланмаган ишлаб чиқаришга эга бўлмаган ташкилотларда қўлланилади.

Ушбу усул қўлланилганда ҳисобот давридаги барча ишлаб чиқариш харажатлари барча ишлаб чиқарилган маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) таннархига киритилади.

Маҳсулот (ишлар, хизматлар) бирлигининг таннархи ишлаб чиқариш харажатлари суммасини ишлаб чиқарилган маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) бирликларининг умумий миқдorigа бўлиш йўли билан ҳисоблаб чиқарилади.

39. Таннархни аниқлашнинг меъёрий усули хом ашё, материаллар, меҳнат ва ишлаб чиқариш қувватидан фойдаланишнинг белгиланган меъёрлари бўйича харажатларни ҳисобга олишга асосланган.

Меъёрлар вақти-вақти билан таҳлил қилиниб турилади ва зарур ҳолларда жорий шарт-шароитларга мувофиқ қайтадан кўриб чиқилади.

40. Таннархни аниқлашнинг буюртмали усули якка тартибдаги ва кўп серияли бўлмаган ишлаб чиқаришга эга бўлган ташкилотларда қўлланади, бунда ишлаб чиқариш харажатлари маҳсулотга (ишга, хизматга) (бир хилдаги маҳсулотлар гуруҳига) доир алоҳида буюртмалар бўйича идентификацияланади ва ҳисобга олинади. Буюртманинг объекти бўлиб маҳсулот (иш, хизмат), бир хилдаги маҳсулот (иш, хизмат)нинг майда туркумлари ёки таъмирлаш, монтаж ва экспериментал ишлар ҳисобланади. Ишлаб чиқариш жараёни узоқ давом этадиган йирик маҳсулотларни тайёрлашда буюртмалар яхлит маҳсулотга эмас, балки унинг тугалланган конструкцияларга эга бўлган алоҳида агрегатлари, узелларига берилиши мумкин.

Таннархни аниқлашнинг ушбу усулида барча харажатлар буюртманинг яқунланишига қадар тўлалигича тугалланмаган ишлаб чиқариш деб ҳисобланади.

Буюртма бирлигининг таннархи унинг бажарилиши (маҳсулот ишлаб чиқарилиши, ишлар бажарилиши ёки хизматлар кўрсатилиши) тугаллангандан кейин аниқланади.

Буюртма бўйича харажатларнинг бутун суммаси унинг таннарhini ташкил қилади.

Агар ушбу буюртма бир хилдаги маҳсулот (ишлар, хизматлар) туркумидан иборат бўлса, маҳсулот (ишлар, хизматлар) бирлигининг таннархи

мазкур буюртма бўйича харажатлар суммасини маҳсулот бирликлари миқдorigа бўлиш орқали аниқланади.

Буюртмалар қисман бажарилиб, улар буюртмачиларга топширилганда қисман ишлаб чиқариш таннархи уларнинг конструкциялари, технологиялари, ишлаб чиқариш шарт-шароитларидаги ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда илгари бажарилган буюртмаларнинг таннархи бўйича баҳоланади.

41. Таннархни аниқлашнинг босқичли усули бошланғич хом ашё ва материаллар ишлаб чиқариш жараёнида бир қатор босқич, фаза, поғоналардан ўтадиган ташкилотларда қўлланади. Ушбу усулда аввал барча маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) таннархи, сўнгра унинг бирлиги таннархи аниқланади.

Босқичли усул ташкилотнинг тармоққа мансублигига боғлиқ ҳолда ярим тайёр маҳсулотли ва ярим тайёр маҳсулотсиз турларда амалга оширилиши мумкин.

Ярим тайёр маҳсулотли турда ҳар бир босқич бўйича маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархи ҳисоблаб чиқарилади ҳамда у аввалги босқичлар маҳсулоти (ишлар, хизматлар) таннархи ва мазкур босқич бўйича харажатлардан иборат бўлади. Охирги босқич маҳсулотининг таннархи барча тайёр маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархи ҳисобланади.

Ярим тайёр маҳсулотсиз турда фақат охирги босқич бўйича маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархи ҳисоблаб чиқарилади. Бунда харажатлар аввалги

босқичлар маҳсулоти (ишлар, хизматлар) таннарhini ҳисобга олмасдан, ҳар бир босқич бўйича алоҳида ҳисобга олинади. Тайёр маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннархига барча алоҳида босқичлар бўйича уни ишлаб чиқариш харажатлари киритилади.

42. Бир технологик жараёнда битта хом ашё ва материаллардан турли хилдаги, улардан ҳар бири ўзининг сотиш нархига эга бўлган маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) бир вақтнинг ўзида ишлаб чиқарилганда ушбу турдаги маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) биргаликда ишлаб чиқариладиган маҳсулот (ишлар, хизматлар) деб ҳисобланади.

Асосий маҳсулотни (ишларни, хизматларни) ишлаб чиқариш жараёнида юзага келадиган ва сотиш қиймати асосий маҳсулотга (ишларга, хизматларга) қараганда ўта паст бўлган маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) қўшимча маҳсулот (ишлар, хизматлар) деб ҳисобланади.

Биргаликда ишлаб чиқариладиган маҳсулотларни (ишларнинг, хизматларнинг) тақсимлаш нуқтасига етгунга қадар турли хилдаги маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) сифатида идентификация қилиш мумкин эмаслиги уларнинг қўшимча маҳсулотдан (ишлардан, хизматлардан) фарқи ҳисобланади.

43. Биргаликда ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг (ишларнинг, хизматларнинг) сотиш қийматини бўлиниш нуқтасида аниқлаш мумкин бўлган ҳолларда биргаликда ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг (ишларнинг, хизматларнинг) ишлаб чиқариш таннарhini аниқлаш мақсадида ишлаб чиқариш харажатларини бўлиниш нуқтасида

тақсимлаш қуйидаги усуллардан бири орқали амалга оширилади:

натура кўрсаткичларидан фойдаланиш усули;
бўлиниш нуқтасидаги реализация қилиш қиймати асосидаги усул.

44. Натура кўрсаткичларидан фойдаланиш усулида бўлиниш нуқтасига қадар қилинган харажатлар асосий маҳсулотнинг (ишларнинг, хизматларнинг) ҳар бир турига унинг натура кўрсаткичларида ифодаланган ишлаб чиқаришнинг умумий ҳажмидаги улушига мутаносиб равишда тақсимланади.

Бўлиниш нуқтасидаги реализация қилиш қиймати асосидаги усулда бўлиниш нуқтасига қадар қилинган харажатлар асосий маҳсулотнинг (ишларнинг, хизматларнинг) ҳар бир турига уни реализация қилишдан кутилаётган тушум умумий суммасидаги улушига мутаносиб равишда тақсимланади.

45. Биргаликда ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг (ишларнинг, хизматларнинг) алоҳида турлари кейинги қайта ишлов беришга ўтказилган ҳамда бўлиниш нуқтасида уларни сотишнинг жорий қийматини (реализация қилиш қийматини) аниқлашнинг имкони бўлмаган ҳолларда ишлаб чиқариш харажатларини бўлиниш нуқтасида биргаликда ишлаб чиқариладиган маҳсулот (ишлар, хизматлар) турлари ўртасида тақсимлаш қуйидаги усуллардан бири орқали амалга оширилади:

реализация қилишнинг соф қиймати усули. Ушбу усулда биргаликда ишлаб чиқариладиган маҳсулот

(ишлар, хизматлар) турлари бўйича харажатлар уларни реализация қилишнинг соф қийматига мутаносиб равишда тақсимланади;

реализация қилишдан ялпи фойданинг доимий улуши усули. Ушбу усулдан фойдаланилганда харажатлар ҳар бир алоҳида маҳсулот (ишлар, хизматлар) учун умумий ялпи фойданинг фоиз улуши бир хил бўлиши ҳамда умумий ялпи фойда кўрсаткичига тенг бўлиши керак. Ялпи фойданинг фоиз улуши биргаликда ишлаб чиқариладиган маҳсулот (ишлар, хизматлар) турларининг умумий таннаrxини ушбу маҳсулот турларини сотишдан тахмин қилинган умумий тушумдан чиқариб ташлаб, сўнгра фойда миқдорини сотишдан тахмин қилинган умумий тушумдан фоиз кўринишида акс эттириш йўли билан ҳисоблаб чиқарилади.

46. Агар ишлаб чиқаришнинг бир технологик жараёнида бир вақтнинг ўзида бир қанча турдаги маҳсулот (ишлар, хизматлар) чиқиб, маҳсулотлардан (ишлар, хизматлар) бири ёки бир қанча тури асосий (мақсадли) турга тегишли бўлса, унда қолган маҳсулот (ишлар, хизматлар) турлари қўшимча маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) сифатида қаралиши мумкин.

Асосий маҳсулот (ишлар, хизматлар) таннаrxини аниқлашда қўшимча маҳсулотнинг (ишларнинг, хизматларнинг) жорий қиймати ёки реализация қилишнинг соф қиймати ишлаб чиқариш жараёнларининг умумий харажатларидан чегирилади, харажатларнинг қолган қисми эса асосий маҳсулотга (ишларга, хизматларга) тегишли бўлади.

47. Маҳсулотнинг (ишларнинг, хизматларнинг) қўшимча турларини ҳисобга олиш қуйидаги усуллардан бири бўйича амалга оширилади:

қўшимча маҳсулотни (ишларни, хизматларни) ҳақиқатда реализация қилиш;

қўшимча маҳсулотни (ишларни, хизматларни) ҳақиқатда ишлаб чиқариш.

Қўшимча маҳсулотни (ишларни, хизматларни) ҳақиқатда реализация қилиш усулида жорий даврда сотилган асосий маҳсулотнинг (ишларнинг, хизматларнинг) таннархи қўшимча маҳсулотни (ишларни, хизматларни) ҳақиқатда реализация қилиш (реализация қилишнинг соф) суммасига камайтирилади.

Қўшимча маҳсулотнинг (ишларнинг, хизматларнинг) сотилмаган захиралари қолдиғи бўлиниш нуқтасидан кейин қўшимча маҳсулотларни кейинги қайта ишланишига қилинган харажатлар суммасидан келиб чиққан ҳолда ҳисобга олинади. Қўшимча маҳсулот (ишлар, хизматлар) қолдиғини ҳақиқатда реализация қилиш (реализация қилишнинг соф) суммаси қўшимча маҳсулот (ишлар, хизматлар) реализация қилинганда тан олинади;

Қўшимча маҳсулотни (ишларни, хизматларни) ҳақиқатда ишлаб чиқариш усулидан фойдаланилганда асосий маҳсулотни (ишларни, хизматларни) ишлаб чиқаришда сарфланган харажатлар ишлаб чиқарилган қўшимча маҳсулот (ишлар, хизматлар) барча миқдорининг реализация қилишнинг соф суммасига дарҳол камайтирилади. Сотилмаган қўшимча маҳсулотнинг (ишларнинг, хизматларнинг) қолдиғи

реализация қилишнинг соф қиймати бўйича ҳисобга олинади.

48. Ишлаб чиқариш тармоғининг хусусиятларидан келиб чиқиб, товар-моддий захиралар, шу жумладан қўшимча маҳсулотлар таннаرخини аниқлашнинг қўлланадиган усуллари ташкилотнинг ҳисоб сиёсатида акс эттирилиши лозим.